

Ryszard Mączyński

**CECH MOSIĘŻNIKÓW
WARSZAWSKICH
W CZASACH OŚWIECENIA**

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
Toruń 2015

Recenzenci
Andrzej Klonder
Jan Wiktor Sienkiewicz

Opracowanie redakcyjne
Iwona Wakarecy

Projekt okładki
Ryszard Mączyński

Przekłady streszczenia
Ewa Józefowicz
Joanna Kłysz-Hackbarth

ISBN 978-83-231-3431-2

Printed in Poland
© Copyright by Wydawnictwo Naukowe
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika and Ryszard Mączyński
Toruń 2015

**WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIwersYTETU MIKOŁAJA KOPERNIKA**

Redakcja: ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń
tel. (56) 611 47 05
e-mail: wydawnictwo@umk.pl

Dystrybucja: ul. Mickiewicza 2/4, 87-100 Toruń
tel./fax (56) 611 42 38
e-mail: books@umk.pl

www.wydawnictwoumk.pl

Wydanie I
Łamanie: Tako, Toruń, tel./fax (56) 657 53 21

Druk: Wydawnictwo Naukowe UMK
ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń, tel. (56) 611 22 15

Spis treści

Wstęp	7
Stołeczni mosiężnicy	11
Wyroby powszednie	19
Wyroby wyjątkowe	27
Założenie korporacji	35
Księga statutu	42
Przepisane ustawy	50
Skarby lady	58
Cechowa codzienność	63
Zakończenie	72
Aneks: Statut cechu mosiężników miasta Starej Warszawy z 1789 roku	74
Bibliografia	103
Ilustracje	111

Spis ilustracji	146
Summary.	151
Zusammenfassung	157
Indeks osób.	164

Wstęp

Środowisko warszawskich mosiężników w dobie Oświecenia nie stało się dotychczas przedmiotem szerszego naukowego zainteresowania¹. W opracowaniach syntetycznych poświęconych stołecznemu rzemiosłu XVIII wieku pojawiały się na ten temat zaledwie drobne wzmianki, niekiedy odnotowujące też powstanie w 1789 roku osobnego ich cechu². Bardziej aniżeli badacze dawnej kultury materialnej zainteresowani przeszłością mosiężniczego

---

¹ Pomijam tu, będące wynikiem prowadzonych przeze mnie badań, dwa artykuły poprzedzające wydanie niniejszej książki: R. Mączyński, *Mosiężnicy warszawscy w czasach stanisławowskich*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, LXI, 2013, nr 4, s. 561–580; idem, *Statut cechu mosiężników warszawskich z 1789 roku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, LXII, 2014, nr 1, s. 105–132.

² Np.: A. Berdecka, I. Turnau, *Życie codzienne w Warszawie okresu Oświecenia*, Warszawa 1969, s. 163; M. Horn, *Mosiężnictwo*, [w:] *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, [t. 1], Warszawa 1981, s. 568; B. Grochulska, *Rzemiosło warszawskie w XVIII wieku. Ogólny zarys rozwoju*, [w:] *Z dziejów rzemiosła warszawskiego*, red. B. Grochulska, W. Pruss, Warszawa 1983, s. 154 n., 163; A. Zahorski, *Życie gospodarcze*, [w:] *Dzieje Warszawy*, red. S. Kieniewicz, t. 2: *Warszawa w latach 1526–1795*, Warszawa 1984, s. 340; *Rzemiosło*, [w:] *Encyklopedia Warszawy*, Warszawa 1994, s. 750.

stowarzyszenia byli jego członkowie – rzemieślnicy czynnie wykonujący swą profesję.

Powstały w ten sposób dwa cenne dzieła. Pierwsze to napisana przez Teodora Groszkowskiego *Monografia cechu mosiężników i brązowników miasta Starej Warszawy*, wydana w 1922 roku³. Jej twórca skromnie zastrzegal: „Czy praca ta, jako historia cechu [...] dostatecznie rzecz całą odtwarza, o tym raczą sędzić fachowi historycy”, którzy być może „przyznają, że autor zręczniejszym jest rzemieślnikiem niżeli pisarzem”⁴. Dziś rozprawa owa ma wartość nieocenioną, gdyż niemal wszystkie dokumenty cechowe, na które powoływał się Groszkowski, przepadły w pożodze II wojny światowej. Drugie z tych dzieł to przygotowana przez Tadeusza Łopieńskiego książka *Okruchy brązu*, wydana w 1982 roku⁵. Zestawiono w niej wiele informacji czerpanych ze źródeł, opracowań, a także z sięgania do własnej i rodzinnej pamięci o dziejach sztuki brązowniczej w Polsce, a przede wszystkim w Warszawie⁶. Pojawiające się w tym tomie informacje o cechu mosiężników zostały zaczerpnięte z opracowania poprzednika, ale relacja o przypadkowym (by nie rzec: cudownym) ocaleniu najważniejszego dokumentu tegoż

---

³ T. Groszkowski, *Monografia cechu mosiężników i brązowników miasta Starej Warszawy. Dla upamiętnienia sto dwudziestej piątej rocznicy założenia cechu wydana. 1789–1914*, Warszawa 1922, passim. On także był autorem kilka lat wcześniej anonimowo opublikowanego krótkiego, lecz wzbogaconego fotografiami artykułu zawierającego rys historyczny korporacji: [idem], *Cech brązowników i mosiężników w Warszawie (Z powodu 125-iej rocznicy istnienia)*, „Tygodnik Ilustrowany”, LVI, 1914, nr 2, s. 32. W oparciu o tę publikację powstała też inna, również okolicznościowa, lecz skromniejsza, powtarzająca w wyborze te same ilustracje: *Jubileusz cechu*, „Kronika Rodzinna”, XLVIII, 1914, nr 3, s. 53 n.

⁴ T. Groszkowski, *Monografia cechu...*, s. 4.

⁵ T. Łopieński, *Okruchy brązu*, Warszawa 1982, passim.

⁶ M.in. wykorzystana została przedwojenna rozprawa dyplomowa Zdzisława Łopieńskiego, brata autora, która jednak dotyczyła przede wszystkim czasów najnowszych: Z. Łopieński, *Przemysł brązowniczy w Warszawie*, Warszawa 1927, passim.

stowarzyszenia – osiemnastowiecznego statutu cechu mosiężników warszawskich – jest jedynym pisanym i bezpośrednim na ten temat przekazem.

Właśnie ów wilkierz z 1789 roku stanie się istotnym przedmiotem niniejszej publikacji. Dotychczas cytowano go wyłącznie w postaci drobnych fragmentów, nigdy też nie był dokumentem poddanym głębszej refleksji naukowej⁷. Obecnie stanowi własność stołecznego Cechu Złotników, Zegarmistrzów, Optyków, Grawerów i Brazowników, a przechowywany jest w zbiorach Muzeum Rzemiosł Artystycznych i Precyzyjnych, mieszczącym się przy ulicy Piekarskiej w Warszawie⁸. W dalszych rozważaniach podjęte więc zostaną trzy pozostające we wzajemnym związku zagadnienia: kształtowania się warszawskiego środowiska mosiężników, szerokiego asortymentu wytwarzanych przez nie wyrobów oraz zinstytucjonalizowania przez powołanie cechu i nadanie mu przywilejów. Ogłoszenie drukiem statutu – w załączonym do niniejszej rozprawy *Aneksie* – wydaje się ze wszech miar potrzebne, zważywszy, że dokument ten może okazać się przydatny dla historyków badających zarówno dzieje gospodarcze, kulturę materialną, jak i rzemiosło artystyczne na przełomie XVIII i XIX stulecia. Mam zatem nadzieję, że edycja źródła przysłuży się dalszym dociekaniam nad tym konkretnym cechem stołecznych mosiężników oraz nad funkcjonowaniem tego rodzaju zawodowych korporacji.

*

Pragnę złożyć serdeczne podziękowania recenzentom – Panom: prof. dr. hab. Andrzejowi Klonderowi (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy) oraz prof. dr. hab. Janowi Wiktorowi

---

⁷ Z oryginału cytowali go tylko dwaj – już wymienieni – autorzy: T. Groszkowski, *Monografia cechu...*, s. 63 n.; T. Łopieński, op. cit., s. 152 n.

⁸ Muzeum Rzemiosł Artystycznych i Precyzyjnych w Warszawie, nr inw. MRW 1549. Statut ów został odnotowany w katalogu: *Polskie zabytki cecho-we. Archiwalia*, Warszawa 1961, s. 189 n.

Sienkiewiczowi (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu) – za rozmaite cenne uwagi, które pomogły mi zredagować ostateczną wersję tekstu, i przychylne zaopiniowanie mego dzieła do druku. Władzom rektorskim mej uczelni – zwłaszcza Jego Magnificencji, Panu prof. dr. hab. Andrzejowi Tretynowi – winien jestem wdzięczność za pozytywną decyzję o sfinansowaniu wydania niniejszej książki. Słowa podziękowania obowiązany jestem również przekazać Panu Markowi Drzażdżyńskiemu, Prezesowi Zarządu Cechu Złotników, Zegarmistrzów, Optyków, Grawerów i Brązowników m.st. Warszawy, za przychylne potraktowanie prowadzonych przeze mnie badań.

Bibliografia

Archiwalia

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

AGAD, Warszawa Ekonomiczne 747: *Album civile civitatis Antiquae Varsoviae ab Anno 1755 ad Annum 1770.*

AGAD, Warszawa Ekonomiczne 748: *Album civile civitatis Antiquae Varsoviae ab Anno 1770 ad Annum 1777.*

AGAD, Warszawa Ekonomiczne 749: *Album civile civitatis Antiquae Varsoviae ab Anno 1777 ad Annum 1789.*

AGAD, Warszawa Ekonomiczne 755: *Album civile civitatis Novae Varsoviae ab Anno 1773 ad Annum 1794.*

Muzeum Rzemiosł Artystycznych i Precyzyjnych w Warszawie

MRW, nr inw. 1549: [*Statut cechu mosiężników miasta Starej Warszawy z 1789 roku*].

Druki

Abancourt de Franqueville H. de, *Katalog zabytków XVIII wieku Muzeum Narodowego w Krakowie*, Kraków 1906.

Batowski Z., *Świątynia Opatrzności z roku 1791*, „Sprawozdania z Posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Wydział II Nauk Historycznych, Społecznych i Filozoficznych”, XXIII, 1930, z. 2/6.

- Bauer K., *Wojsko koronne powstania kościuszkowskiego*, Warszawa 1981.
- Bąkowski K., *Dawne cechy krakowskie*, Kraków 1903.
- Berdecka A., Turnau I., *Życie codzienne w Warszawie okresu Oświecenia*, Warszawa 1969.
- Bimler-Mackiewicz E., *Znaki cechowe i ich funkcje na ziemiach polskich. Studium źródłoznawcze*, Warszawa 2004.
- Boczkowski W., Jaroszyński-Wolfram M., Gładki K., *Guziki. Polskie guziki wojskowe od XVI do końca XX wieku. Przewodnik dla kolekcjonerów*, Warszawa 1999.
- Brensztejn M., *Chevalier Antoni*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 3, Kraków 1937.
- Cech, [w:] *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, [t. 1], Warszawa 1981.
- Chmielewski M., *Cech ślusarski i puzkarski w Warszawie w XVIII wieku*, Warszawa 1927.
- Chorażyczewski W., *Nowożytny dokument królewski. Możliwości badawcze*, [w:] *Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych. Między władzą a społeczeństwem*, red. W. Chorażyczewski, W. Krawczuk, Toruń 2003.
- Dreścik J. J., *Wiedeńska parada warszawskiego rzemiosła*, „Almanach Muzealny”, III, 2001.
- Dubrowska M., Sołtan A., *Wytwórnice guzików w dziewiętnastowiecznej Warszawie i ich produkcja*, „Almanach Muzealny”, III, 2001.
- Dzwonkowski W., *Dekert Jan*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 5, Kraków 1939–1946.
- „Gazeta Warszawska”, XLIII, 1816 nr 60 (z 27 VII – Dodatek Drugi).
- [Gembarzewski B.], *Żołnierz polski – ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do roku 1960*, [t. 2]: *Od 1697 do 1794 roku*, Warszawa 1962.
- Gradowski M., *Dawne złotnictwo – technika i terminologia*, Warszawa 1980.
- Gradowski M., Żygulski Z. jun., *Słownik uzbrojenia historycznego*, Warszawa 2000.
- Grochulska B., *Rzemiosło warszawskie w XVIII wieku. Ogólny zarys rozwoju*, [w:] *Z dziejów rzemiosła warszawskiego*, red. B. Grochulska, W. Pruss, Warszawa 1983.

- Grochulska B., *Statystyka ludnościowa Warszawy w drugiej połowie XVIII wieku*, „Przegląd Historyczny”, XLV, 1954, z. 4.
- Grochulska B., *Warszawa na mapie Polski stanisławowskiej. Podstawy gospodarcze rozwoju miasta*, Warszawa 1980.
- [Groszkowski T.], *Cech brązowników i mosiężników w Warszawie (Z powodu 125-jej rocznicy istnienia)*, „Tygodnik Ilustrowany”, LVI, 1914, nr 2.
- Groszkowski T., *Monografia cechu mosiężników i brązowników miasta Starej Warszawy. Dla upamiętnienia sto dwudziestej piątej rocznicy założenia cechu wydana. 1789–1914*, Warszawa 1922.
- Herbst S., *Cechy rzemieślnicze*, Katowice 1948.
- Herbst S., *Toruńskie cechy rzemieślnicze. Zarys przeszłości*, Toruń 1933.
- Horn M., *Mosiężnictwo*, [w:] *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, [t. 1], Warszawa 1981.
- Jankowska M., *Świątynia Opatrzności ku czci Konstytucji 3 Maja*, Warszawa 1991.
- Jubileusz cechu*, „Kronika Rodzinna”, XLVIII, 1914, nr 3.
- Kamińska Z., Balcerzak E., *Cechy rzemieślnicze*, [w:] *Historia kultury materialnej Polski w zarysie*, red. W. Hensel, J. Pazdur, t. 4: *Od połowy XVII do końca XVIII wieku*, red. Z. Kamińska, B. Baranowski, Wrocław 1978.
- Karaskiewicz K., *Świątynia Opatrzności Bożej. Dzieje idei i budowy*, Kraków 2011.
- Kiryk F., *Cechowe rzemiosło metalowe. Zarys dziejów do 1939 roku*, Kraków [1972].
- Klemensiewicz Z., *Historia języka polskiego*, Warszawa 1981.
- Konarski K. (przy współpracy Konarskiego S.), *Warszawa w pierwszym jej stołecznym okresie*, Warszawa 1970.
- Konstytucje grodzieńskie z roku 1793 dotyczące ustroju państwa wraz z ustawą „Miasta wolne Rzeczypospolitej”*, wyd. Z. Kaczmarczyk, Poznań 1949.
- „Korespondent Warszawski Donoszący Wiadomości Krajowe i Zagraniczne”, I, 1792, nr 2 (z 5 V).
- Korzon T., *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764–1794). Badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego*, t. 2, Kraków 1897.
- Krupop D., *Guziki mundurowe 1792–1945*, t. 1, Łódź 2011–2012.

- Kwiatkowski M., *Stanisław August. Król-architekt*, Wrocław 1983.
- Lepszy L., *Przemysł złotniczy w Polsce*, Kraków 1933.
- Lileyko H., *Srebra warszawskie w zbiorach Muzeum Historycznego m.st. Warszawy*, Warszawa 1979.
- Lorentz S., *Przewodnik po muzeach i zbiorach w Polsce*, Warszawa 1982.
- Łopieński T., *Okruchy brązu*, Warszawa 1982.
- Łopieński Z., *Przemysł brązowniczy w Warszawie*, Warszawa 1927.
- Magier A., *Estetyka miasta stołecznego Warszawy*, Wrocław 1963.
- Materiały do dziejów Sejmu Czteroletniego*, oprac. J. Woliński, J. Michalski, E. Rostworowski, t. 3, Wrocław 1960.
- Maczyński R., *Blaski złotniczego kunsztu. Studia z dziejów rzemiosła artystycznego XVII i XVIII wieku*, Toruń 2010.
- Maczyński R., *Grupa klasycystycznych monstrancji z motywem palmy – autorstwo inwencji i sposoby jej wykorzystania*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, LVII, 2009, nr 2.
- Maczyński R., *Jak Hugo Kołłątaj u warszawskiego majstra Tobiasza Hoffstaedtera monstrancję do Krzyżanowic zamawiał*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, LIV, 2006, nr 1.
- Maczyński R., *Mosiężnicy warszawscy w czasach stanisławowskich*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, LXI, 2013, nr 4.
- Maczyński R., *Statut cechu mosiężników warszawskich z 1789 roku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, LXII, 2014, nr 1.
- Michalski J., *Zagadnienie polityki antycechowej w czasach Stanisława Augusta*, „Przegląd Historyczny”, XLV, 1954, z. 4.
- Mórawski K., *Rzemiosło warszawskie od przełomu XVIII i XIX stulecia do 1831 roku*, [w:] *Z dziejów rzemiosła warszawskiego*, red. B. Grochulska, W. Pruss, Warszawa 1983.
- Muzeum Rzemiosł Artystycznych i Precyzyjnych przy Cechu Złotników, Zegarmistrzów, Optyków, Grawerów i Brązowników m.st. Warszawy*, Warszawa 1977.
- Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie. Katalog zbiorów. Wiek XVIII*, Warszawa 1960.
- Myszkówna H., *Srebra warszawskie XVIII i XIX wieku w zbiorach Muzeum Historycznego*, Warszawa 1973.
- Nawrocki S., *Rozwój form kancelaryjnych na ziemiach polskich od średniowiecza do końca XX wieku*, Poznań 1998.

- Olszewski P., *Kanclerz Jacek Nałęcz Małachowski (1737–1821)*, Kielce 2013.
- Opis wszystkich pałaców, domów, kościołów, szpitalów i ich posesorów miasta Warszawy dla wygody publicznej wydany... = Verzeichnis saemntlicher in der Stadt Warschau befindlichen Haeuser, Palais, der Possessioner, Kirchen und Hospitalen, zum besten des Publici herausgegeben...*, [Warszawa] 1797.
- Paś M., *Kielnia i młotek*, „Spotkania z Zabytkami”, XXVIII, 2004, nr 8. *Polskie zabytki cechowe. Archiwalia*, Warszawa 1961.
- Porządek obrządku w dniu 5 maja roku 1792*, „Gazeta Warszawska”, XIX, 1792, nr 34 (z 28 IV – Addytament).
- Przewoźna M. W., *Bronzearbeiten „à la grecque” – die Bestellungen des Warschauer Hofes in den Jahren 1766–1768*, [w:] *Vergoldete Bronzen. Die Bronzearbeiten des Spätbarock und Klassizismus*, t. 2: *Beiträge zur Geschichte und Technik der Bronzearbeiten, zu Künstlern und Werkstätten*, München 1986.
- Przewoźna M. W., *Paryskie brązy „à la grecque” – z zamówienia Dworu Warszawskiego 1766–1768*, „Kronika Zamkowa”, IV, 1988, nr 3.
- Ptaśnik J., *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, Warszawa 1949.
- Ratajczyk L., Teodorczyk J., *Wojsko powstania kościuszkowskiego w oczach współczesnych malarzy*, Warszawa 1987.
- Reinstein F., *Dzieje cechu piekarskiego m.st. Warszawy. Ku pamięci potomnych, staraniem tegoż cechu w 347 roku swego istnienia, w stułetnią rocznicę ustawy rzemieślniczej, w trzecim roku wojny wszechświatowej wydane*, Warszawa 1917.
- Rottermund A., *Rozwój przestrzenny Warszawy*, [w:] *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, seria nowa, t. XI: *Miasto Warszawa*, cz. 1: *Stare Miasto*, red. J. Z. Łoziński, A. Rottermund, Warszawa 1993.
- Rzemiosło*, [w:] *Encyklopedia Warszawy*, Warszawa 1994.
- Smoleński W., *Jan Dekert, prezydent Starej Warszawy i sprawa miejska podczas Sejmu Wielkiego*, Warszawa 1912.
- Smoleński W., *Mieszczaństwo warszawskie w końcu wieku XVIII*, oprac. M. H. Serejski, A. Wierzbicki, Warszawa 1976.
- Spój do mosiądzu (Schlagloth)*, „Sztuka Brązownicza i Złotnicza”, I, 1908, nr 4.

- Sprawozdanie Dyrekcji Muzeum Narodowego w Krakowie za rok 1905*, Kraków 1905.
- Stanisław August – ostatni król Polski. Polityk, mecenas, reformator, 1764–1795*. [Katalog wystawy]. Zamek Królewski w Warszawie, red. A. Sołtys, Warszawa 2012.
- Statuty i przywileje cechów bydgoskich z lat 1434–1770*, wyd. T. Esman, Z. Guldon, Bydgoszcz 1963.
- Statuty toruńskiego rzemiosła artystycznego i budowlanego z XVI–XVIII wieku*, wyd. B. Dybaś, J. Tandecki (przy współpracy M. Farbiszewskiego), Warszawa 1990.
- Szlagluc*, „Gazeta Rzemieślnicza”, VI, 1889, nr 2.
- Szwankowska H., *Łobert Wojciech*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 17, Wrocław 1972.
- Szymkiewicz S., *Warszawa na przełomie XVIII i XIX wieku w świetle pomiarów i spisów*, oprac. B. Grochulska, E. Szwankowski, Warszawa 1959.
- Ślaski B., *Dawne ustawy cechu złotniczego miasta Warszawy*, Warszawa 1914.
- Świniarski (Świniarski) Michał, [w:] *Encyklopedia Warszawy*, Warszawa 1994.
- Tandecki J., *Cechy rzemieślnicze w Toruniu i Chełmnie. Zarys dziejów*, Toruń 1983.
- Tandecki J., *Kancelarie toruńskich korporacji rzemieślniczych w okresie staropolskim*, Warszawa 1987.
- Wojnowski T., *Cech piekarzy miasta stołecznego Warszawy*, Warszawa 1931.
- Zahorski A., *Małachowski Jacek*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 19, Wrocław 1974.
- Zahorski A., *Uzbrojenie i przemysł zbrojeniowy w powstaniu kościuszkowskim*, Warszawa 1957.
- Zahorski A., *Warszawa w powstaniu kościuszkowskim*, Warszawa 1985.
- Zahorski A., *Życie gospodarcze*, [w:] *Dzieje Warszawy*, red. S. Kieniewicz, t. 2: *Warszawa w latach 1526–1795*, Warszawa 1984.
- Zienkowska K., *Jan Dekert*, Warszawa 1982.
- Zienkowska K., *Obywatelstwo miejskie Starej Warszawy przed Sejmem Czteroletnim (przyjęcia do prawa miejskiego w latach 1745–1788)*, [w:]

- Spółeczeństwo polskie XVIII i XIX wieku. Studia o uwarstwieniu i ruchliwosci społecznej*, red. W. Kula, J. Leskiewiczowa, Warszawa 1970.
- Zienkowska K., *Rafałowicz Andrzej*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 30, Wrocław 1987.
- Zienkowska K., „Urodzony” majster Dangel i jego spór z cechami warszawskimi (*Z dziejów manufaktur mieszczańskich XVIII wieku*), [w:] *Warszawa XVIII wieku*, z. 1, Warszawa 1972.
- Żygulski Z. jun., *Dzieje polskiego rzemiosła artystycznego*, Warszawa 1987.
- Żygulski Z. jun., *Ze studiów nad dawną sztuką siodlarską*, „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie”, V, 1959.
- Żygulski Z. jun., Wielecki H., *Polski mundur wojskowy*, Kraków 1988.

Strony internetowe

www.buttonarium.eu